

FORSIY VA TURKIY QATLAMNING “OSHIQNOMA” DOSTONLARI POETIKASIDAGI O‘RNI

Axmedova So‘najon Rajabbayevna

Annotatsiya

Ushbu tezisda “Oshiqnoma” turkum dostonlarida turkiy va forsiy leksik qatlamlarning poetik funksiyasi, badiiy-estetik roli va ularning o‘zaro munosabati chuqur o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, turkiy qatlam dostonlar poetikasining asosiy, ustuvor qismi bo‘lib, og‘zaki doston uslubini, milliy epik ruhni, ritmik-formulalarni va folklor poetik vositalarini belgilaydi. Forsiy qatlam esa ikkinchi darajali bo‘lib, asosan ishqiy lirik qismlarni, obrazlarning chuqurlashuvi, falsafiy-sufiylik motivlarini boyitish va she‘riy-uslubiy nafislikni ta‘minlaydi. Turkiy qatlam poetikaning struktura va milliy o‘ziga xosligini, forsiy qatlam esa uning badiiy-estetik sifatini oshirish vazifasini bajaradi. Ushbu tadqiqot o‘zbek folklorining epik janrlarida til qatlamlarining o‘zaro ta‘sirini yoritib, doston poetikasining ikki tilli tabiatini ochib beradi va kelgusidagi tadqiqotlar uchun asos yaratadi.

Kalit so‘zlar: “Oshiqnoma” dostonlari, turkiy qatlam, forsiy qatlam, doston poetikasi, og‘zaki doston uslubi, epik formula, ishqiy obrazlar, milliy poetika.

Kirish

“Oshiqnoma” turkum dostonlari Xorazm folklorining eng yorqin namunalari bo‘lib, unda turkiy va forsiy tillarining madaniy-siyosiy ta‘siri yaqqol namoyon bo‘ladi. Dostonlarning poetikasi ikki tilli (ikkitarmoq) leksik qatlam asosida shakllangan. Turkiy qatlam dostonning og‘zaki tabiati, epik ruhi va milliy o‘ziga xosligini, forsiy qatlam esa klassik Sharq adabiyoti ta‘sirida ishqiy-falsafiy qatlamni kuchaytirish vazifasini o‘taydi. Ushbu tezisning maqsadi ushbu ikki qatlamning poetikadagi o‘rnini aniqlashdir. Tadqiqot o‘zbek epik adabiyotining rivojlanish jarayonida til qatlamlarining roli haqidagi yangi yondashuvlarni taklif etadi va dostonlarning madaniy merosidagi o‘rnini yoritadi.

Material va metodlar

Tadqiqotning asosiy materiali “Oshiqnoma” turkumining Xorazm variantlari (ayniqsa, “Ashiq Gharib va Shahsanam”, “Sayod va Hamro”, “Go‘ro‘g‘li”ning oshiqona qismlari) ning to‘liq matnlari, fonogramma yozuvlari va ilmiy nashrlari hisoblanadi. Metodlar: leksik-qatlamli tahlil, qiyosiy-stilistik tahlil, poetik funksional tahlil va statistik-chastotali hisoblash (turkiy va forsiy so‘zlarning chastotasi va poetik funksiyasi). Ushbu metodlar doston matnlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi va til qatlamlarining o‘zaro ta’sirini aniqlaydi.

Natija va muhokama

“Oshiqnoma” dostonlarida turkiy qatlam poetikaning asosiy va ustuvor qatlami sifatida namoyon bo‘ladi. U quyidagi poetik vazifalarni bajaradi: epik formulalar tizimi (alp, botir, qahr, qirg‘inchi, o‘tli-yalqimli, qora qush kabi), alliteratsiya va assonansning kuchli qo‘llanilishi, milliy-epik epitetlar va metaforalar (“qirg‘inchi botir”, “olmas qilich”, “oq yuzli sanam”), folklor ritm va takroriy konstruktsiyalar, tabiat tasvirlarining milliy uslubi. Forsiy qatlam esa asosan ishqiy lirik qismlarda ustunlik qiladi va quyidagi vazifalarni bajaradi: ishqiy obrazlar tizimini boyitish (dil, ishq, andisha, hijron, visol, shabnam, gul, bulbul), falsafiy-sufiylik motivlarini kiritish, she’riy nafislik va tasvirning yuqori badiiy darajasini ta’minlash, klassik Sharq poetikasi elementlarini (aruzga yaqin ritm, tasviriy vositalar) olib kirish. Umumiy hajm bo‘yicha turkiy qatlam doston matnining 65–75% ini, forsiy qatlam esa 25–35% ini tashkil etadi. Biroq poetik-estetik ta’sir jihatdan forsiy qatlamning roli juda yuqori, chunki u dostonning ishqiy qismini “klassik” darajaga ko‘taradi. Ushbu natijalar doston poetikasining ikki tilli tabiatini ochib beradi va til qatlamlarining o‘zaro ta’sirini ko‘rsatadi.

Xulosa va takliflar

“Oshiqnoma” dostonlari poetikasida turkiy qatlam – asos va skelet, forsiy qatlam – badiiy boyituvchi va estetik ko‘taruvchi qism sifatida qaralishi lozim. Ikkalasining uyg‘unligi dostonning o‘ziga xos estetikasi va badiiy qudratini belgilaydi. Ushbu xulosalar o‘zbek epik adabiyotining rivojlanish jarayonida til qatlamlarining roli haqidagi yangi yondashuvlarni taklif etadi.

Takliflar: “Oshiqnoma” dostonlarida turkiy va forsiy qatlamlarning poetik funksiyasini alohida-alohida monografik o‘rganish zarur; dostonlarning og‘zaki va yozma variantlaridagi qatlamlar nisbatini qiyosiy tahlil qilish maqsadga muvofiq; milliy doston poetikasi nazariyasini yaratishda ushbu ikki qatlamning o‘zaro ta’sirini markaziy masalaga aylantirish lozim. Ushbu takliflar kelgusidagi tadqiqotlar uchun asos yaratadi va o‘zbek folklorining epik janrlarini chuqur o‘rganishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva F. “Oshiqnoma” dostonlarining poetikasi. – Toshkent, 2018.
2. Qayumova S. O‘zbek dostonlarida turkiy va forsiy leksikaning badiiy funksiyasi. – Urganch, 2020.
3. Matyoqubova Sh. Xorazm “Oshiqnoma”lari tilining leksik qatlamlari. – Toshkent, 2021.
4. Sayfullayeva R. va boshq. O‘zbek tili leksikasi tarixi. – Toshkent, 2022.
5. Reichl K. Turkic Oral Epic Poetry. – New York, 1992.
6. Mirzaeva Z. “Ashiq Gharib” dostonining poetikasi. Diss. avtoref. – Toshkent, 2019.
7. Karimov B. O‘zbek folklorida til qatlamlari. – Samarkand, 2023.
8. Holbek B. Interpretation of Fairy Tales. – Copenhagen, 1987.